

“ЦІНА ЖИТТЯ” ПОЛТАВСЬКИХ ОСВІТЯН ЧАСІВ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

У статті проводиться аналіз повсякденного життя науково-педагогічної еліти часів десталінізації. Автор показує місце грошей у житті викладачів вищої школи. На основі архівних матеріалів відбувається пошук відповіді на запитання, чи вистачало викладачам заробітків, які їм давало офіційне робоче місце.

Радянські керманічі доволі довгий час будували соціалізм та комунізм різними способами, шукали їхні розгорнуті та прискорені форми, аби подати народові надію на краще. У всій цій гонитві за *“синім птахом”* Країни Рад залишалося єдине питання: як у *“перегонах”* жили прості громадяни?

Одним із доволі цікавих періодів є час постійних *“економічних змагань”* з Америкою у добу десталінізації. Газетні шпальта продовжували грати на трудовому ентузіазмові населення, а реальність - на фізичному та психічному здоров'ї мас. Спробуємо відтворити картину того, як гроші хрущовських часів дозволяли вижити освітянам у часи розгорнутого будівництва комунізму. У центрі нашої уваги будуть освітяни вищої педагогічної школи Полтавщини, молодь, що вийшла з його стін та поповнила лави учителів краю, та студенти.

Якщо звертати увагу на незадовільний матеріальний стан серед науково-педагогічної інтелігенції УРСР вважалось чимось *“буржуазним”* та ницим [1, с.215], полтавські освітяни цим не гребували. Трудовий ентузіазм і робота за ідею уже були не дуже популярними у колі педагогів. Освітяни чудово розуміли ціну своєї праці. Так, викладач курсу фізіології Олексій Жуков у 1954 році написав заяву на звільнення з вишу через перевантаження, мотивуючи, що має оклад у 1050 карбованців, а по стажу мав би отримувати 1200 карбованців, що читає окрім офіційно оформленого на нього курсу фізіології, ще й гістологію та анатомію. Тому, маючи *“відсутність впевненості виконання дирекцією гарантій створення умов для роботи над собою”*, звільнився [2, арк.8].

Принагідно зауважимо, що це був не унікальний прояв *“самозбереження”*. Професорсько-викладацький склад неохоче погоджувався навіть на безоплатне читання лекцій у Товаристві поширення наукового та політичного знання (у 1956 році педагоги відвідали на 26% більше оплачуваних семінарів (506 заходів), ніж *“благодійних”* зборів) [3]. Товариство очолював викладач Полтавського державного педагогічного інституту (ПДПІ) Дмитро Степанов, тому у його складі було багато колег з вишу. За одну лекцію у місті освітяни отримували від 54 до 69 карбованців (суму, що цілком покривала щоденні витрати родини) [4, арк.5]. Якщо ж лектори їздили з Полтави до районів, то за кожну лекцію отримували від 150 карбованців [5, арк.41]. Студенти, які входили до лав Товариства в якості членів-змагальників, отримували 27 карбованців за кожен виступ. Проте, ці гроші багатьма з них сприймалися значно заниженою оцінкою їхньої витрати часу та сил [6, арк.51].

Практика пошуку заробітку у товаристві, попри *“благородні”* цілі поширення знання, була доволі розповсюдженою. Багатьом лекторам пропонували читати лекції на підприємствах чи установах, на що вони погоджувались одразу. Коли ж додавали, що лекції будуть безкоштовними, ті відмовлялись, говорячи, що у мене *“нарада, у мене засідання кафедри”* і справа закінчувалася тим, що *“у цей час вони будуть хворіти і читати лекції не зможуть”* [7, арк.90]. Звичайно були випадки, коли на пропозицію

прочитати безкоштовну лекцію, лектори відповідали прямо, як то робив полтавчанин Сергєєв: *“ви не перетворюйте мене на раба”* [8, арк.23].

Шукаючи межі заробітку освітян ПДП, зауважимо, що відповідальні за лекційні курси отримували 3% виплати від укладеного договору на лекції з їхньою секцією [9, арк.39]. Наприклад, працівник ПДП Степан Данішев, який завідував секцією міжнародних відносин у Товаристві, міг отримувати доволі значні кошти, якщо лише 1955 року його секція вичитала 882 лекції по самій Полтаві [10, арк.17]. Окрім цього, для лекторів-педагогів навіть існувала *“таблиця винагород”* за лекційну пропаганду. Так, прочитавши більше 50 лекцій, викладач міг отримати суму у 300 карбованців, що дорівнювало місячному окладу працівника господарської частини навчального закладу.

Матеріальний стимул лекторів Товариства поширення політичного та наукового знання Полтавщини	
Кількість прочитаних лекцій	Сума винагороди
11-20 лекцій	50 карбованців
21-30 лекцій	100 карбованців
31-50 лекцій	200 карбованців
Більше 50 лекцій	300 карбованців

Наприклад, за 1959 рік було видано подібних *“заохочень”* на суму 44 000 карбованців (!) [11, арк.18]. Також варто мати на увазі, що педагоги отримували 75 карбованців за рецензування кожної статті, поданої до товариства [12].

Проте, уже під кінець хрущовської епохи влада з’ясує, що люди *“люблять гроші”* більше за ідею. Їх будуть називати *“ентузіастами гонорару”*. Освітяни Полтави крок за кроком почнуть виступати, відмовляючись від своїх гонорарів на користь Товариства [13, арк.52]. Тоді почнеться пропаганда *“безсрібників”*: одним з них стане викладач ПДП Іван Терещенко, який не читав жодної платної лекції у товаристві через високі моральні принципи [14, арк.17]. Згодом директор педінституту Михайло Семиволос на всю область заявить: *“Серед членів товариства багато з’являється заробітчан, або інші кажучи, хапуг, замість того, щоб нести в маси більшовицьке слово, вони перетворились в заробітчан, поїдуть в район і за декілька днів зароблять декілька сотень карбованців”*. До таких заробітчан він навіть зарахував свою колегу Людмилу Медведовську, яка за 2-3 поїздки у райони отримувала чи не половину заробітку в інституті [15, арк.82].

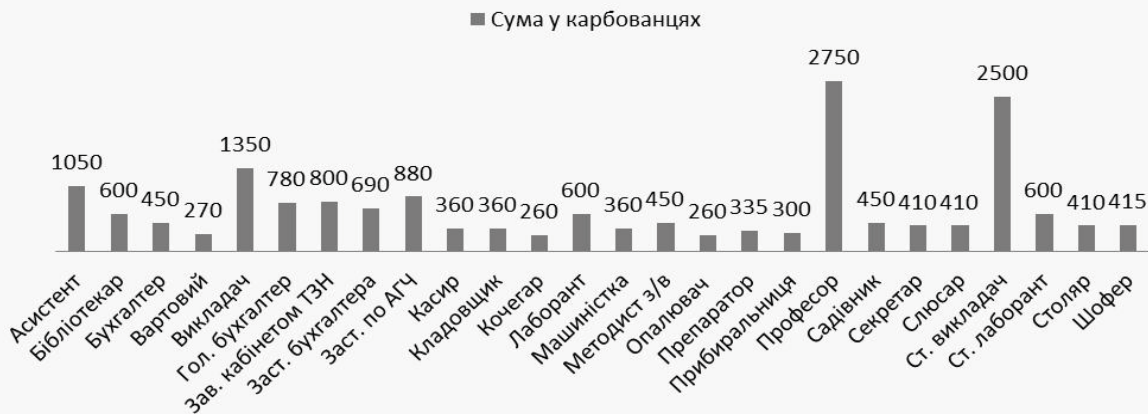
Як бачимо, освітяни знали ціну власної праці не лише у стінах вишу. Маючи такий приклад *“стійкості за власні інтереси”*, не дивно, що і випускники ПДП у місті також високо цінували свою роботу і могли постояти за її гідну оплату. Так, молодий учитель 25-ї школи Жорник свого часу влаштував кидання класним журналом з криками незгоди, коли дізнався, що влада відмінила доплату освітянам у 200 карбованців за керівництво класом [16]. Гроші були чималі.

“Заробляти гроші” у країні соціалізму освітяни спромоглися навіть на художній самодіяльності. Напевне тому, коли директор Михайло Семиволос поважно заявляв про створення оркестру у ПДП, заступник голови міськкому КПУ Калашник уже попереджав, що *“будь-який щойно утворений оркестр перш за все розучує похоронний марш, щоб заробити на цьому гроші, а на інше не звертає уваги”* [17, арк.49].

Кажуть, що ситий голодного не зрозуміє. Тому у членів колективу ПДП вироблялось індивідуальне бачення дійсності у тому числі в залежності від тієї зарплати, яку вони отримували. Спробуємо поглянути на такий собі *“табелю про ранги”* зарплати у вищі часів хрущовського правління.

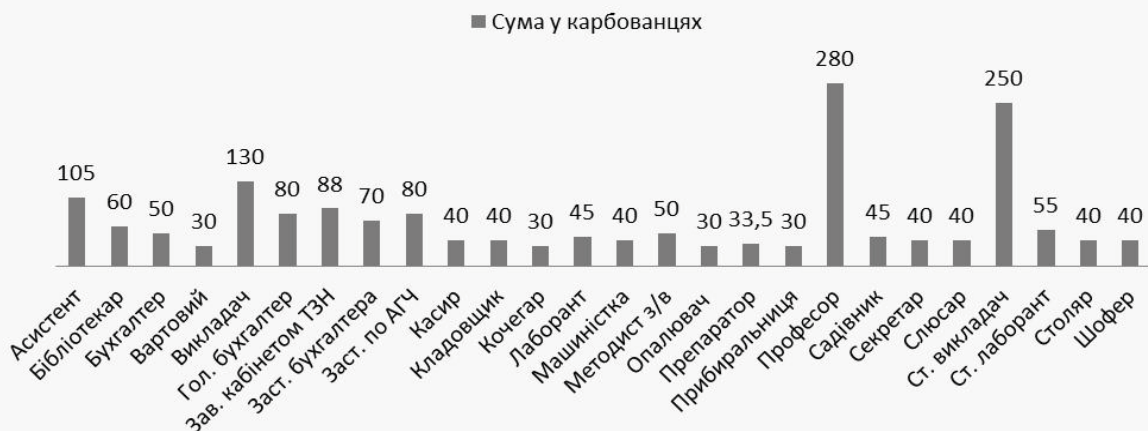
Ми зробили контент-аналіз особового складу інституту за 1953-1964 роки. Перелік посад у виші, як видно з гістограми, не вичерпний, а доволі вибірковий. Причиною, на наш погляд, є те, що окремі особові справи ще закриті для доступу. У всіх працівників одним з перших документів була довідка про прийняття на посаду із зазначенням посадового окладу [18]. За суму заробітної плати ми брали максимальний показник, що зустрічався у людей однієї категорії.

Максимальне значення заробітної плати співробітників ПДПІ 1953-1960 років

Найвищий заробіток мали, звичайно, професори та викладачі з науковим ступенем; господарський персонал у країні робітничого пролетаріату отримував найменше. Після грошової реформи 1961 року у заробітних платах колективу ПДПІ дещо поменшало нулів. Проте це аж ніяк не відзначилось на рівні виплат та на співвідношенні нарахувань. Порівняльний аналіз максимальної суми заробітку показує ті ж показники, що і раніше.

Максимальне значення заробітної плати співробітників ПДПІ 1961-1964 років

Однак, сума заробітної плати не демонструє того, як жилося освітянам. Для цього варто зазирнути на полиці магазинів, аби дізнатися, що педагогічний колектив вишу міг собі дозволити на такі заробітки. Серед громадян СРСР того часу на запитання: “Чому у продажу немає взуття?”, анекдотично відповідали: “Босоніж легше наздогнати та перегнати Америку” [19]. Поглянемо на ціни на таке дефіцитне для радянських громадян взуття. У хроніках дня у квітні 1954 року глядачам Країни Рад помпезно рекламували, як у магазинах по-святковому міняли цінники через сьоме за післявоєнні роки зниження цін. Диктор заохотливо говорив про значне здешевлення взуття (найдорожче до “подарунку громадянам” коштувало 426 карбованців, стало 326), побутової техніки (пилосос “Дніпро” подешевшав на 45 карбованців, до 405 крб.), тканини (креп-сатин здешевів на 20 карбованців, до 101 крб. за метр); подешевшали і всі іграшки на 15% [20].

І справді, взуття видається доволі дефіцитним: рядовому робітнику вишу, який не читав платних лекцій по місту [21], вартістю 70-120 карбованців кожна [22, с.188], воно обходилося щонайменше у половину заробітної плати, якщо не перевищувало її.

Жителі області не даремно скаржились, що рівень зарплати був у 3-4 рази нижчим від прожиткового мінімуму [23, с.42]. Тому нам також варто подивитись на вартість продуктів харчування, аби дізнатися співвідношення зарплати та “ціни життя” викладачів ПДП [24, с.185].

Назва товару	Ціна
Батон	1 крб. 23 коп.
10 яєць	8 крб. 20 коп.
1 кілограм картоплі	55 коп.
1 кілограм гречки	4 крб. 40 коп.
Пиво «Жигулівське»	32 коп.
Горілка	40 крб.

На придбання усіх товарів з цього короткого списку асистент вишу мав би витратити 5% зарплати (54 карбованці 70 копійок). Якщо раз у два дні займатись поповненням цього “штучно обмеженого” раціону (без “знімання стресу” горілкою), людина б витратила 220 карбованців 50 копійок на місяць. Знову-таки, для викладача із зарплатою у 1200 карбованців це не такі вже і великі гроші, проте для комірника це була половина місячного прибутку. Поглянемо на проблему забезпеченості з іншого боку. Науковцям ПДП виплачували добові на час відряджень. Сума добових, як ми знаємо, відповідає мінімуму, що покриває витрати на харчування на день. У 1953 році сума добових складала 26 карбованців [25, арк.14]. З цього виходить, що місячні витрати педагога теоретично мали б складати 780 карбованців: половину асистентської ставки. Однак це лише підкреслює прірву між професорсько-викладацьким складом та обслуговуючим персоналом вишу. У багатьох працівників інституту зарплата складала половину “прожиткового мінімуму”.

Разом із цим постає й інше запитання: чи мали доступ полтавські освітяни до усіх необхідних їм товарів? У 1953 році у місті працювали 30 продовольчих магазинів та 60 магазинів промтоварів. Проте полтавчани доволі часто відчували нестачу жирів, цукру, круп та макаронних виробів [26, арк.107]. Цікаво, що поки СРСР розвінчувало

антипартійну групу, яка начебто не вірила у можливість перегнати Америку по виробництву м'яса та молока, самі полтавці не були забезпечені молоком цілком. На усе місто у 1958 році діяли лише 2 молочні магазини та одне кафе-молочне. На весь обласний центр завозили у кращому випадку 580 літрів молока на день і то лише для тих, хто записався у чергу доставки [27, арк.44].

Не дивно, що у місті часто з'являлись анонімні листівки, схожі на ту, що зірвали у Кременчуці: *“Товариші робітники та інтелігенція! Подивіться, що робиться навколо нас у містах та селах! У магазинах немає нічого. Всюди хазяйнують жиди. Ставки робітникам урізають. Де ж наші продукти, які здають колгоспники. Вимагайте підвищення зарплат та продовольства у магазинах. Прочитайте та розкажіть товаришу”* [28, арк.72].

Передавати зміст цього листа полтавцям доби десталінізації був резон. Педагоги вишу, як і їхні земляки, часто мали незадоволений попит на меблі, будівельні матеріали, посуд, бавовняні тканини та взуття [29, арк.8].

Для порівняння зарплати та цін наведемо і список *“предметів розкоші”*, які виставлялися у державній лотереї 1958 року [30]:

Назва товару	Ціна (карбованців)
Волга М-21	40 000
Москвич 402	15 000
Мотоцикл ІЖ-56	5 500
Велосипед чоловічий	583
Велосипед жіночий	642
Магнітола «Дніпро»	1 650
Піаніно	3 890
Холодильник «Дніпро»	2 000

З такими цінами навіть професору довелося б майже 15 місяців відкладати всю зарплатню, аби проїхатись на власній *“Волзі”*, а скромна бібліотекарка за господарськими витратами, можливо, так би ніколи і не назбирала на жіночий велосипед. Проте й у таких умовах ЦК КПРС вимагало збільшувати випуск ювелірної продукції та сувенірної продукції, яка мала б користуватися попитом у громадян. Полтавські освітяни після таких змін отримали можливість придбати унікальні чоловічі та жіночі сорочки з полтавською вишивкою, вишукані дитячі та жіночі рукавички чи подарункові напірники та серветки [31, арк.108].

Згадаємо нині той факт, що директор вишу часто отримував догани від Міністерства освіти за те, що обіцяв викладачам допомогти з наданням їм житла у місті разом із виплатою підйомних, як то було з Миколою Ляховим. Розмір підйомних зазвичай дорівнював окладу. Припустимо, викладач переїхав із сусіднього обласного центру у новобудову, де йому варто було б придбати мінімум меблів для нормального проживання. Чи міг би він вкластись у свою місячну зарплату за умови відмови Міністерством виплачувати допомогу залученому спеціалісту? Поглянемо на розцінки, що існували в Полтаві у 1953 році [32, арк.48-54]:

Назва товару	Ціна
Тарілка	3 крб.
Чашка	8 крб. 10 коп.
Стілець простий	37 крб. 05 коп.
Стіл письмовий	315 крб.
Електрочайник	97 крб.
Шафа книжкова	377 крб. 33 коп.
Диван м'який	652 крб. 80 коп.
Гардероб	436 крб.
Гардини (за 1 м)	118 крб. 85 коп.
Килимова доріжка (за 1 м)	206 крб.

На придбання цього штучно сформованого мінімуму, який відверто далекий від потрібного, педагог, який поселявся у новій квартирі часів Хрущова, мав віддати 2 251,13 карбованців (старший викладач вишу цілком покривав усі витрати за рахунок місячного заробітку, асистенту довелося б працювати декілька місяців, касиру чи секретареві факультету знадобилося б щонайменше півроку).

У такій дорожчечі радувало одне, що основний “засіб праці” педагогів був стабільно недорогий. Аналіз більшості рецензій та відгуків демонструє, що у 75% випадків до 1960-х років викладачі радше користувалися простими (17 копійок) чи кольоровими олівцями (85 копійок). Навіть директор вишу більшість резолюцій накладав червоним олівцем. Тому “заробляти” гроші було дешевше, ніж їх потім витратити і тримати статус інтелігенції. Бо прийти на роботу із солідним портфелем для асистента означало витратити щонайменше 10% заробітку (126 карбованців).

1. Прохоренко О.А. Характерні риси та особливості повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції 40-50-х років ХХ століття / Оксана Анатоліївна Прохоренко // Сумський історико-архівний журнал. - 2010. - №VIII-IX. - С.210-214.

2. Архів Полтавського національного педагогічного інституту імені В.Г.Короленка (далі - АПНПУ), ф.2, оп. Е, Ж, З, спр. Жуков Олексій Євгенович. - 8 арк.

3. Державний архів Полтавської області (далі - Держархів Полтавської обл.), ф.Р-6829, оп. 1, спр. 61, арк. 5.

4. Там само, спр.41, 21 арк.

5. Там само, спр.51, 69 арк.

6. Там само, спр.30, 105 арк.

7. Там само, спр.48, 143 арк.

8. Там само, спр.50, 103 арк.

9. Там само, спр.68, 65 арк.

10. Там само, спр.53, 53 арк.

11. Там само, спр.107, 24 арк.

12. Там само, спр.43, 27 арк.

13. Там само, спр.101, 130 арк.

14. Там само, спр.99, 171 арк.

15. Там само, спр.101, 130 арк.

16. Там само, ф.П-244, оп.1, спр.3920, арк.103.

17. Там само, ф.П-12, оп.1, спр.730, 164 арк.

18. АПНПУ, ф.2, оп.М-2, спр. Медведовська Лідія Олексіївна, арк.9.

19. СССР: Анекдоты про Хрущова [Електронний ресурс] / Режим доступу до статті // <http://ussr.km.ru/anekdote/khrushchev.html>.

20. Архів Олександра Лук'яненка, ф.1, оп.1, спр. Новости дня. Хроники наших дней. Апрель 1954 года. №20 (Режисер: Тулуб'єва З., 1954).
21. Держархів Полтавської обл., ф.Р-6829, оп.1, спр.60, арк.3.
22. Прохоренко О. Характерні риси та особливості повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції 40-х-50-х років ХХ століття / Оксана Прохоренко // Історія повсякденності: теорія та практика: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Переяслав-Хмельницький, 14-15 травня 2010 року / [Упор.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Б.] - Переяслав-Хмельницький, 2010. - С.187-189.
23. Брегеда М.В. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр.: Монографія / Микола Володимирович Брегеда. - Миколаїв, 2010. - 187 с.
24. Лук'янець О. Система харчування міського населення Української РСР у 1951-1955 рр. / Олексій Лук'янець // Історія повсякденності: теорія та практика ... - С.184-185.
25. Держархів Полтавської обл., ф.Р-6829, оп.1, спр.33, 28 арк.
26. Там само, ф.П-15, оп.2, спр.1291, 111 арк.
27. Там само, спр.1686, 134 арк.
28. Там само, спр.1291, 111 арк.
29. Там само, спр.1686, 134 арк.
30. Умови грошово-речової лотереї 1958 року // Зоря Полтавщини. - 14 лютого. - 1958. - №32. - С.1.
31. Держархів Полтавської обл., ф.П-15, оп.2, спр.1686, 134 арк.
32. Там само, ф.Р-6829, оп.1, спр.35, 56 арк.

Лукьяненко А.В. “Цена жизни” полтавских педагогов времен десталинизации

В статье проводится анализ повседневной жизни научно-педагогической элиты времён десталинизации. Автор показывает место денег в жизни высшей школы. На основании архивных материалов происходит поиск ответов на вопрос, хватало ли преподавателям того заработка, который предоставляло им официальное рабочее место.

Lukyanenko O.V. “Life’s price” of Poltava educators of de-stalinization period

The analyses of the day-by-day life of the scientific pedagogical elite during the de-stalinization period is shown in the article. The author recreates the place the money had in the system of values of the higher school. The search of answers on the question how the official working-place in the institute completed “money-demand” of the lecturers is made on the rich archive materials.

Отримано 14.10.2011